

מעשר כספים - גדרי מצוות נתינת הצדקה ע"י הפרט במדינת רווחה

הקדמה ומיקוד

בשבועות הקרובים נעסוק במדיניות הרווחה שצריכה מדינת ישראל לנהוג בה ע"פ תורה. כיצד מתבררת מצוות הצדקה במובנה הפרטי, ומהן הדרישות כלפי מוסדות המדינה מעבר למצות הצדקה המוטלת על כל פרט ופרט. השבוע נעסוק במצות נתינת הצדקה המוטלת על כל פרט ופרט - מעשר כספים, והמשמעויות שיש לכך במדינת רווחה. לימודנו השבוע מתחלק לחמישה חלקים (ע"פ כותרות המשנה המובאות בדפי המקורות) חלק א: מקצת דיני מעשר עני - בחלק זה נלמד את העקרונות של נתינת מעשר עני מהיבול. חלק זה מהווה הקדמה הכרחית להבנת מהות מצוות מעשר כספים. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את התוספתא, ב"י, והרמ"א (על דברי הטור ניתן לדלג). חלק ב: חיוב מעשר כספים דאורייתא, דרבנן או מנהג בלבד - בחלק זה נלמד את תוקפה של מצוות נתינת מעשר כספים ואת מקורה. יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה. (אם הזמן קצר ניתן לדלג על דברי שו"ת שבות יעקב) חלק ג: שיעור נתינת הצדקה - בחלק זה נלמד מהו גובה תשלום של נתינת הצדקה ומתוך כך נבין מהו היחס בין מצוות הצדקה למצוות מעשר כספים. יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה (בפרט להבין את דברי הבבלי לעומת הירושלמי ואת דברי הראשונים שעליהם - רמב"ם, שיטה מקובצת והמאירי) חלק ד: יעוד כספי מעשר למצוות שונות - בחלק זה נלמד לאלו מטרת ניתן לתת את מעשר הכספים. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את התנחומא וכן את דברי הדרכי משה והדרישה ולהבין את המחלוקת ביניהם (על הגמ' כתובות וכן על המהר"ם מרוטנבורג ניתן לדלג). לאחר מכן יש לראות כיצד פסק הרמ"א במחלוקת זו וכיצד הבין החתם סופר את הדעות הנ"ל (על דברי הט"ז ניתן לדלג) חלק ה: דרך חישוב מעשר כספים - בחלק זה נלמד האם כולם חייבים בנתינת מעשר הכספים, וכיצד מחשבים אותו. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את דברי הרמ"א וערוך השולחן, לאחר מכן יש ללמוד את דברי הברכי יוסף (על השואל ונשאל והאגרות משה ניתן לדלג)

מקצת דיני מעשר עני

1. תוספתא מסכת פאה (ליברמן) פרק ד הלכה טז

מעשר שני אין גובין ממנו מלוה וחוב ואין משלמין ממנו את הגמולין ואין פודין בו שבויין ואין עושין בו שושבינות ואין נותנין הימנו דבר לצדקה אבל משלחין הימנו דבר של גמילות חסדים וצריך להודיע ונותנין אותו לחבר עיר בטובה

2. טור יורה דעה הלכות תרומות ומעשרות סימן שלא

מעשר עני של שנה שלישית וששית נותנו לעניים והוא ממונן לעשות בו כל מה שירצו ולאוכלו בטומאה כמו שירצו ואם באו העניים בשבילו בשדה צריך ליתן לכל אחד כדי שובעו ואם אין לו ליתן לכל אחד כדי שובעו נותן לפנייהם והם מחלקים ביניהם ואם הביאו לביתו מחלקו כמו שירצה אפי' אין מגיע לכל אחד אלא כזית באו איש ואשה לשאול נותנים לאשה תחילה ופוטרין אותה ואח"כ לאיש וכשהוא מחלקו בשדה אין בו טובת הנאה לבעלים אלא העניים באים ונוטלים אותו בעל כרחו ואפי' עני שבישראל מוציאין אותו מידו אבל המתחלק בבית יש בו טובת הנאה לבעלים ונותנו לכל עני שירצה אב ובנו שני אחים ושני שותפין שהיה אחד מהן עני נותן לו השני מעשר עני שלו שני עניים שקבלו השדה באריסות זה מפריש מעשר עני של חלקו ונותן לחבירו וכן חבירו מפריש מחלקו ונותן לו מעשר עני אין פורעין בו המלוה ולא משלמין בו את התגמולין ולא פודין בו השבויים ולא עושין בו שושבינות ואין נותנין ממנו לצדקה אבל משלמין ממנו דבר של גמילות חסדים וצריך להודיע שהוא מעשר עני ונותנין אותו לחבר עיר בטובה הנאה ואין מוציאין אותו מהארץ לח"ל וכל אלו התרומות והמעשרות ואפי' מעשר עני טובלין שאסור לאכול מהתבואה קודם הפרשתם ועל כולם מברך בשעת הפרשתם:

3. בית יוסף יורה דעה סימן שלא

אין פורעין בו את המלוה וכו' עד ואין מוציאין אותו מהארץ לחוץ לארץ. תוספתא (פאה פ"ד הט"ז) וכתבה הרמב"ם בפרק ו' מהלכות מתנות עניים (ה"ז) אלא שבמקום שכתב רבינו אבל משלחין ממנו דבר של גמילות חסדים כתוב שם משלמין וצריך לתת טעם מה בין משלמין ממנו את

התגמולין למשלחין דבר של גמילות חסדים ונראה דמשלמין ממנו את התגמולין היינו אם חבירו עשה עמו חסד וזה בא לשלם לו גמולו אל ישלם לו ממעשר עני שהרי פורע הוא חובו במעשר עני ומשלחין דבר של גמילות חסדים היינו שמשלח ממנו לבית האבל וצריך להודיעו שהוא מעשר עני כדי שלא יבוא לגמלו גם הוא חסד אם יחשוב שמשלו שלח לו וכיון שהוא מודיעו שהוא מעשר עני אם אח"כ גמלו מותר לקבל ממנו דכיון שידע שהוא מעשר עני לא היה צריך לשלם לו ומתנה הוא דיהיב ליה ומאן דגריס משלמין היינו לומר שאם קדם הלה וגמלו חסד לזה באבל שאירעו ואח"כ אירע לאחר אבל מותר לשלם לו גמול חסדו ממעשר עני כדי שלא יבטל מלגמול חסד וצריך להודיעו שהוא מעשר עני כדי שלא יהא פורע חובו במעשר עני אבל לתגמולין דדבר הרשות לא התירו לו אף על פי שהוא מודיעו שהוא מעשר עני:

4. רמ"א יורה דעה הלכות תרומות ומעשרות סימן שלא סעיף קמו

הג"ה: הרב המחבר הזה השמיט כל דיני מעשר עני שכתב הטור, שיש ללמוד מהם הרבה דיני צדקה הנוהגים האידנא, ואפשר שסמך עצמו על מה שנתבאר בדיני צדקה. אך גם בדיני תרומות ומעשרות השמיט כמה דינים שכתב הטור, והכניס אחרים תחתיהם, וכל זה גרם לו שהעתיק דברי הרמב"ם הלכות תרומות ומעשרות ככתבם וכלשונם, ולא שת לבו לדברים אחרים, והרוצה לעמוד על עקרי הדינים יעיין בפנים.

5. חיוב מעשר כספים דאורייתא, דרבנן או מנהג בלבד

5. תוספות מסכת תענית דף ט עמוד א

עשר תעשר - הכי איתא בסיפרי עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין ת"ל את כל דהוה מצי למימר את תבואתך מאי כל לרבות רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו

6. ב"ח יורה דעה סימן שלא

ומ"ש ואין נותנין מהם צדקה. כתב ב"י היינו דוקא צדקה שפסקו עליו בני העיר שכבר נתחייב בה דהוי ליה פורע חובו במעשר עני עכ"ל משמע דסבירא ליה דאם לא פסקו עליו כבר צדקה יכול לתת ממנו לכיס של צדקה ולי נראה דאפילו לכיס של צדקה אינו רשאי ליתן דעיקר המצוה היא שיתן בעל הבית מעשר עני לעניים מלבד מה שנותן הגבאי לכל עני ועני בכל ערב שבת מקופה של צדקה ואם יתן לכיס של צדקה לא יתנו לעניים אלא קצבתן ומזה הטעם אין נותנין ממנו לפדיון שבויים דהלא כשיגיע לפדות איזה שבוי צריך לגבות לפדיונו מכל אחד לפי השגת ידו ונמצא פורע חובו שמוטל עליו לפדות השבוי מכיסו כפי השגת ידו ממעשר עני מיהו אין זה אלא במעשר עני מזרע הארץ שהיא מצוות עשה מן התורה אבל מה שאדם מעשר ממה שמרויח במשא ומתן ככספים ושאר רווחים אינו בכלל זה ויכול ליתן ממנו לצדקה ולפדיון שבויים שהרי אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן:

7. ט"ז יורה דעה סימן שלא לב

הרבה דיני צדקה. - נראה דיש לדמות מעשר שמפרישין מן הריוח ממון לדין מעשר עני של תבואה ופירות ומו"ח ז"ל כתב שהמעשר של ממון שלנו אין בו חיוב לא מן התורה ולא מדרבנן ותמהתי שהרי ר"ס רמ"ט מבואר שחיוב גמור הוא כמ"ש כל הפוסקים והב"י בשם ירושלמי

8. שו"ת שבות יעקב חלק ב סימן פה

...מוכרח אני לברר עיקר מטרין שלדין מעשר כספים בזמן הזה מאין מקורן נובעין כי ז"ל הט"ז/ביו"ד/בסי' של"א ס"ק ל"א/ל"ב/ נראה דיש לדמות מעשר שמפרישין/שמפרישין/ מן הריווח לדין מעשר עני של תבוא' ופירו' ומו"ח ז"ל כתב שלמעשר ממון שלנו אין בו חיוב לא מן התורה ולא מדרבנן ותמהית/ותמהתי/ שהרי בר"ס רמ"ט מבואר שחיוב גמור הוא כמ"ש כל הפוסקי' והב"י הביאו בשם הירושלמי עכ"ל הט"ז וכדי שלא להשוות דברי הב"ח לטועה גמור... ואין ראיה מסי' רמ"ט ואדרב' משם יש ראיה לדברי הב"ח כי ז"ל הרמב"ם פ"ז מה' מתנות עניים והטור בסי' רמ"ט שיעור נתינתה אם ידו משגת יתן כפי צורך עניים ואם אין ידו משגת לכל צורך עניים יתן כפי השגת ידו וכמה הוא יתן עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר ואחד מיו"ד/מ"י/ מדה בינונית פחו' מכאן עין רעה וקאמכ/וקאמר/ בירושלמי שנה ראשונ' חומש מהקרן מכאן ואילך חומש מהריווח ולעולם לא ימנע אדם את עצמו פחות משלישית השקל לשנה עכ"ל הרי מוכח להדיא דאין חיוב מדינא רק לתת שלישיית שקל בשנה וגם

מדקאמר פחות מכאן עין רעה ולא קאמר דאינו יוצא חיוב מעשרו ועבריין מקרי שעבר על מצות מעשר אלא ודאי דאין כאן חיוב מצד המעשר רק שמקרי עין רעה שאין מקיים מצות צדק' בהרווחא ולא שהוא חיוב מדינא וגם משמע מלשון הטור והרמב"ם דוקא היכי דקיימא עניים לפנינו ומבקשים צרכם אזי מחויב ליתן בדרך צדקה או חומש או מעשר אבל היכי דלא קיימי עניים א"צ ליתן רק שלישיית השקל ואי מתורת מעשר קאמר צריך להפריש כמו מעשר תבואה כשנגמר מלאכת ותו דאי מתור' מעשה/מעשר/קאמר איך קאמר חומש מצוה מן המובחר הלא אמרינן המרבה במעשרות מעשרותיו מקולקלין כדאי' בפ' מי שהוציאווה עלה נו"ן/נ' ופ' כל המנחות דף נ"ד אף על גב דאפשר לחלק בין מעשר עני לשאר מעשר מ"מ הש"ס והפוסקים סתמא נקט משמע דאין חלוק אכן אם יש מקום לסתור דברי הב"ח יש לסתור דבריו כמ"ש גיסי הגאון הגדול מהר"ד אופנהיים נר"ו בתשובת חות יאיר ס' רכ"ד מכח דברי התוספות בתענית דף ט' ע"א דמשמע שיש לו סמך ורמז מן התורה אכן גם בזה אין דבריו מוכרחים כל כך דאפשר דספרי רק אסמכתא בעלמא קאמר כמ"ש שם בתשובה ולא חש לה הב"ח כיון שאינו מפורש בש"ס שלנו וכן משמעות גדולי פוסקים ראשונים שהשמיטו דין מעשר עני בזמן הזה לענין כספים משמע דליכא חיוב מדרבנן מדינא כלל ותדע שהוא כן דהרי מעשר עני בתבואה אינו מחויב/מחויב/ ליתן רק בשנה שלישיית וששית וכספים יהא חמיר ליתן תמיד ממה שחנן לו ה' הלא כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון אלא ודאי שאין כאן חיוב מדינא אפילו מדרבנן ולכן לא נהגו כן בכל המקומות אכן במקום שנתפשט המנהג או מי שרוצה להחמיר על עצמו ונוהג להפריש מעשר ודאי כוונתו שיהא לו דין מעשר עני גמור.

שיעור נתינת הצדקה

9. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סז עמוד ב

ת"ר: יתום שבא לישא, שוכרין לו בית ומציעין לו מטה וכל כלי תשמישו, ואחר כך משיאין לו אשה, שנאמר: די מחסורו אשר יחסר לו, די מחסורו - זה הבית, אשר יחסר - זה מטה ושלחן, לו - זו אשה, וכן הוא אומר: אעשה לו עזר כנגדו. תנו רבנן: די מחסורו - אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו

10. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף נ עמוד א

א"ר אילעא: באושא התקינן, המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי: המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; ומעשה באחד שבקש לבזבז [יותר מחומש] ולא הניח לו חבירו, ומנו? רבי ישבב, ואמרי לה רבי ישבב, ולא הניחו חבירו, ומנו? רבי עקיבא. אמר רב נחמן, ואיתימא רב אחא בר יעקב: מאי קרא? וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. והא לא דמי עישורא בתרא לעישורא קמא! אמר רב אשי: אעשרנו לבתרא כי קמא.

11. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פאה פרק א הלכה א

גמילות חסדים (אין לה שיעור): הדא דתימר בגופו אבל בממונו יש לו שיעור ואתייא כיי דמר ר"ש בן לקיש בשם רבי יוסי בן חנינא באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה עד היכן ר"ג בן אינינא ורבי אבא בר כהנא חד אמר עד כדי תרומה ותרומת מעשר וחרנא אמר [משלי ג ט] כבוד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך כמראשית כל תבואתך ר"ג בן אינינא בעי קומי ר' מנא מה חומש בכל שנה ושנה לחמש שנים הוא מפסיד כולה א"ל בתחלה לקרן מכאן ואילך לשכר... מעשה ברבי ישבב שעמד והחליק את כל נכסיו לעניים שלח לו ר"ג והלא אמרו חומש מנכסיו למצות ור"ג לא קודם לאושא היה ר' יוסי בר' בון בשם ר' לוי כך היתה הלכה בידם ושכחוה ועמדו השנים והסכימו על דעת הראשונים ללמדך שכל דבר שבית דין נותנין נפשן עליו הוא מתקיים כמה שנאמר למשה מסיני

12. פירוש המשנה לרמב"ם מסכת פאה פרק א משנה א

וגמילות חסדים, פירושו "אלמכאפאה באלאפצ'אל", והוא שם נופל על שני סוגים מהמצות, האחד הוא השתתפות האדם עם ישראל בממונו, כגון הצדקה ופדיון שבוים. והשני השתתפות האדם עם ישראל בגופו, כגון ניחום אבלים, ולוויית מתים, ושמחת חתנים, ודומיהם. ואמרו כאן שגמילות חסדים אין לה שיעור, ר"ל בהשתתפות האדם בגופו. אבל השתתפותו בממונו יש לו גבול והוא חמישית ממנו, ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממנו אלא אם עשה כן במדת חסידות, ואמרו נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה.

13. שיטה מקובצת מסכת כתובות דף נ עמוד א

וכתב הרב המעיילי ז"ל וז"ל ובירושלמי גרסינן באושא התקינו שיהא אדם מבזבז חומש ממונו למצוה ומפרש התם בתחל' על הקרן ואחר כך על הריוח. ונראה סמך לדבר זה שבכל שנה ושנה היו ישראל חייבין להפריש שני מעשרות שנה ראשונה ושניה מעשר ראשון ומעשר שני שלישית מעשר ראשון ומעשר עני ונראה מזה שמן המעשר הא' יש לו רשות להוציאו לכל דבר מצוה ואפילו לצורך עצמו ובניו ובני ביתו כגון שיכתוב מהם ספרים ללמוד בהם הוא ובניו ולהשאילן לאחרים שהרי מעשר שני היה נאכל לו ולבניו ולבני ביתו בירושלים אבל מן המעשר האחר יש לו לתת לצדקה לבני עניים כמו שהיה נותן מעשר ראשון לכהנים וללויים למען יחזקו בתורת ה' ומעשר עני שהיה נותן לעניים וכל המדקדק בזה מובטח לו שיצליח בנכסיו וכמו שדרשו במסכת תענית עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר ואמרו בכל דבר אסור לנסות הקדוש ברוך הוא חוץ מזו שנאמר הביאו את המעשר וגו'. ע"כ:

14. בית הבחירה למאירי מסכת בבא בתרא דף ט עמוד א

הצבור חייבים ליתן לעני עד כדי מחסורו ואף היחיד כן אם יש ספק בידו הא אם רואה בעצמו שלא יוכל לעשות כן עם הכל בקיום נכסיו והצלחתם עושה כפי כחו וביארו במקום אחר שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש שבריוח שלו בשנה וזו היא עין יפה שביפות והבינונית אחת מעשרה ולעולם אל ימנע אדם את עצמו משלישית השקל בכל שנה ואם גרע לא קיים מצות צדקה דרך כלל שנאמר והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו:

15. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף ט עמוד א

אמר רב אסי: לעולם אל ימנע אדם עצמו [מלתת] שלישית השקל בשנה, שנא': והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו.

16. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיף א

שיעור נתינתה, אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים. ואם אין ידו משגת כל כך, יתן עד חומש נכסיו, מצוה מן המובחר; ואחד מעשרה, מדה בינונית; פחות מכאן, עין רעה. וחומש זה שאמרו, שנה ראשונה מהקרן, מכאן ואילך חומש שהרויח בכל שנה. הגה: ואל יבזבז אדם יותר מחומש, שלא יצטרך לבריות. (ב"י בשם הגמרא פ' נערה שנתפתה) ודוקא כל ימי חייו, אבל בשעת מותו יכול אדם ליתן צדקה כל מה שירצה (ג"ז שם פ' מציאת האשה ומייתי לה רי"ף ורא"ש ור"ן ומרדכי).

17. ערוך השולחן יורה דעה סימן רמט סעיפים ב-ד

ויש להבין בדברי הטור וש"ע דלמאי כתבו אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים דכיון דחומש או מעשר מחוייב ליתן ויותר מחומש אינו רשאי ליתן א"כ ממילא הוא כן דאם הוא עשיר גדול ויש במעשרו או בחומשו צורך כל העניים יספיקו כל צרכיהם ואם אינו מספיק מה יעשה והו"ל לומר דכל אדם מחוייב ליתן חומש או מעשר ומזה יספיקו לעניים. ונלע"ד דה"פ דבאמת שיעורים אלו דמעשר וחומש אינן מן התורה ומדברבנן הוא דאסמכוה אקרא דוכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך שני עישורים כמבואר בכתובות שם דמעשר מן התורה הוא רק בתבואה ולא לעניים אלא מעשר ראשון ללויים ומעשר שני נאכל בירושלים לבעלים ורק אחת בג' שנים יש מעשר עני והיא גזירת התורה ולא שבה נפטר מצדקה כמובן:

והחיוב מצדקה מפורש בתורה בכמה פסוקים וכי ימוך אחיך והחזקת בו וחי אחיך עמך [ויקרא כה, לה] פתוח תפתח את ידך לו וגו' די מחסורו אשר יחסר לו [דברים טז, ח] לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון [שם טז, ז] והשיעור מזה כמה שהאביון צריך כדכתיב די מחסורו אשר יחסר לו אמנם הדבר מובן שלא תצוה התורה ליתן כל מה שיש לו לעניים והוא ישאר עני ודרכיה דרכי נועם ובאמת בזמן שהיו ישראל בארץ והיה מצבם טוב ועניים היו מועטים היו יכולין לקיים די מחסורו וגו' אבל כשגלינו מארצנו ועניים נתרבו ועשירים נתמעטו ואם אפילו יחלקו העשירים כל מעותיהם לא יספיקו להשלים לכל העניים די מחסורם לכן תקנו חכמים מעשר וחומש ולא יותר דבהכרח לתת גבול וכמו שאמר רבא בתענית [כ ב] כולהו מצינא לבר מהא לפתוח הפתח ולומר כל דצריך ייתי ויכול משום דנפיש חילי דמחוזא שהרבה עניים יש שם וקא מכליא קנא ע"ש:

ולפ"ז ה"פ שיעור נתינתה אם ידו משגת כלומר שהוא עשיר גדול ועניים שם שמעטים יתן כפי צורך העניים אף אם אין בזה לא חומש ולא מעשר

מפני שזהו עיקר המצוה של צדקה ליתן די מחסורו אבל אם אין ידו משגת כלומר או שהוא אינו עשיר כל כך או שעניים מרובים יתן עד חומש או מעשר ואף שאין בזה די מחסורו הלא א"א יותר ונראה דאף מי שאינו נותן מעשר מ"מ מצות הצדקה קיים אלא שלא קיימה כראוי וזהו כתרומה שנותן פחות מנ' שהיא מדה בינונית וכדברינו משמע גם ברמב"ם רפ"ז ממתנות עניים שכתב מצות עשה ליתן צדקה לעניי ישראל כפי מה שראוי לעני אם היתה יד הנותן משגת וכו' ולפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו וכו' בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותנין לו כפי השגת ידו וכמה עד חומש מצוה מן המובחר וכו' עכ"ל הרי מבואר כדברינו:

18. שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק א סימן קמג

ובדבר אם תקנת אושא שאל יבזבו יותר מחומש הוא איסור או רק עצה טובה, הנה מלשון הגמ' משמע שאסור דהא מקשה בכתובות דף ס"ז על מר עוקבא שחילק בשעת מיתתו פלגא מנכסיו מהא דאל יבזבו יותר מחומש ואם רק עצה טובה היה פשוט שאין שייך זה לאח"מ אבל אם הוא איסור היה סבור המקשה שלא פלוג ותיירך שמ"מ לא תקנו היכא דלא שייך הטעם. אבל בשט"מ שם משמע לפי שמפרש המדרש דיש מצוה אף ביותר מחומש באם הוא לתלמוד תורה עיין שם. והנה לא כתב הרמב"ם הדין דאל יבזבו יותר מחומש אלא בסוף הלכות ערכין ולא בצדקה בהלכות מתנות עניים ובש"ע מפורש שהמחבר סובר דבידו משגת מחוייב ליתן כפי צורך העניים אף שהוא יותר מחומש משמע שסובר בדעת הרמב"ם שכיון שדין התורה הוא שיתן כפי צורך העניים לא תקנו רבנן לאסור וגם לא לעצה טובה בצדקה רק להקדיש אסרו. ומה שבדף נ' /כתובות/ איתא ולא הניחו ר"ע לבזבו הוא מחמת שר' ישבב לא היתה ידו משגת. עכ"פ הרמ"א שכתב ואל יבזבו יותר מחומש בצדקה פליג וסובר שאסור וכדמוכח מהא דמר עוקבא ודעת הרמב"ם והמחבר צ"ע. עכ"פ למעשה אין לבזבו יותר מחומש אם לא לחשש פקוח נפש

יעוד כספי מעשר למצוות שונות

19. מדרש תנחומא פרשת ראה סימן יח

עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר, עשר כדי שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים להפריש אחד מן עשרה לעמלי תורה

20. דרכי משה יורה דעה סימן רמט

כתב מהרי"ל הלכות ראש השנה (לז ב) ואותן בני אדם הנותנים מעשר שלהן לניירות בית הכנסת שלא כדין הם עושים דהמעשר שייך להנות בו עניים וכן משמע פ"ב דביצה דף כ' ע"א:

21. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף נ עמוד א

אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת - וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת? דרשו רבותינו שביבנה, ואמרי לה רבי אליעזר: זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים. רבי שמואל בר נחמני אמר: זה המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאן. הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד - רב הונא ורב חסדא, חד אמר: זה הלומד תורה ומלמדה, וחד אמר: זה הכותב תורה וכתובים ומשאלין לאחרים.

22. דרישה יורה דעה סימן רמט סעיף קטן א

אשר שאלת לקנות ספרים מן המעשר כך אני רגיל להורות לבני אדם כל מצוה שתבוא לידי כגון להיות בעל ברית או להכניס חתן וכלה לחופה וכיוצא בהן וכן לקנות ספרים ללמוד בהן ולהשאלין לאחרים ללמוד בהן אם לא היה יכולת בידו ולא היה עושה אותה מצוה יכול לקנות מן המעשר ע"כ מתשובת מהר"ר מנחם בסימן תנ"ט

23. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג חלק ד (דפוס פראג) סימנים עד עה

מעות מעשר יראה אחרי שהחזיקו לתתם לעניים אין לשנותם למצוה אחרת דנראה כגזול עניים דאע"פ שאינו מה"ת = מן התורה = אלא מנהג הא קיי"ל דברים המותרים ואחרי' נוהגים בהם איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם שנאמר לא יחל דברו ולא יחל מדרבנן [כדאי'] פ' [ואלו מותרים] [ט"ו ע"א] ול"ד להא דרפ"ק דערכין (ו' ע"ב) ישראל שהתנדב נר ומנורה לבית הכנסת מותר לשנותה למצוה אחרת דשאני התם דאידי ואידי מצוה לגבוה אבל מעות מעשר כספים כבר זכו בהם עניים ע"י מנהג שכך נהגו כל הגולה ואין לשנות מעניים למצוה אחרת שאין לעניים

צורך בהן דתנן פ"ב דשקלים (משנה ה') מותר עניים לעניים. ולפזר מעשרותיו [לבניו] הגדולים שאינו חייב לטפל בהם מותר דאפי' לאביו מותר לתת אם [הוא] עני משום כבוד אביו [וכ"ש] לבניו דמותר במקום שאין בעיר תקנה לתת לכיס של צדקה מאיר בר' ברוך זלה"ה.

24. רמ"א יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיף א
ואין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה, כגון נרות לבית הכנסת או שאר דבר מצוה, רק יתנו לעניים. (מהרי"ל הל' ראש השנה).

25. ט"ז יורה דעה סימן רמט ס"ק א
רק יתנו לעניים. - וכ"ש לפרוע בהם מסים דאסור אף על גב דאיתא בפ"ק דבתרא שאפילו מה שא"ה נוטלין בזרוע נחשב לצדקה מכל מקום מיקרי זה פורע חובו מן הצדקה תדע דהא גם במה שאדם זן בניו הקטנים אמרינן בפרק נערה שנתפתתה דהוי בכלל עושי צדקה בכל עת וכי ס"ד שיוציא אדם מעשר שלו לזון בניו הקטנים. ולענין לקנות מצות בבית הכנסת במעות מעשר נ"ל דאם בשעת קניית המצות היה דעתו על זה שרי דהא המעות לצדקה אזיל ואף שהוא נהנה במה שמכבד לקרות אחרים לס"ת אין זה איסור שהרי בכל מעשר יש טובת הנאה לבעלים מה שאין כן אם בשעת קניית המצות לא נתכוין ליתן ממעשר ואח"כ רוצה לפרוע ממעשר ה"ל כפורע חובו ממעשר כנ"ל בזה. וכתב בדרישה בשם תשו' מהר"ר מנחם שמותר ליתן מן המעשר להיות בעל ברית או להכניס חתן לחופה או לקנות ספרים ללמוד בהם ולהשאילן לאחרים ללמוד בהם אם לא היה יכולת בידו ולא היה עושה המצוה עכ"ל ונראה לי דכשקונה בעדו ספר צריך לכתוב עליו שזהו מן המעשר למען ידעו בניו דבר זה ולא יחזיקוהו להם:

26. שו"ת חתם סופר חלק ב (יורה דעה) סימן רלא
יקרתו הגיעני פה אני בן כפר עוסק ברפואות ונפשו בשאלתו נידון ההוא מרבנן שהשיא בנו שהוא בחור מופלג והשיאו לבת ת"ח והתחייב ליתן בכל שבוע ג' זה מיניץ להרב שיזון הזוג על שולחנו משך ששה שנים רצופים כדי שילמוד הבן אצל חותנו הרב נ"ל והן עתה כבד עליו עול הסבל ושאל אם מותר ליתן סך הנ"ל ממעות מעשר שרגיל להפריש מן הריח שיזמין לזה.
ברמ"א בהגה' י"ד רס"י רמ"ט בשם מהרי"ל שאין לעשות שום מצוה ממעו' מעשר כגון נרות בהכ"נ וש"ך כ' בשם מהר"מ דיכול לעשות בו מצות ולפרנס בניו הגדולים ע"ש ובבאר הגולה על הגליון שם כ' דוקא מצוה שחייב בלא"ה אבל מצוה שאינו מחוייב מותר ליקח ממעות מעשר נ"ל שיצא לו כן שראה בד"מ דמייתי מהרי"ל הנ"ל וסיים בו וכן משמע בביצה כ"א ושם נאמר האומר הריני נזיר ואגלח ממעות מע"ש =מעשר שני= הרי הוא נזיר ואינו מגלח ממעות מע"ש דדבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין וחשב הוא דה"נ היינו שאין לו ליקח ממנו מצוה דמיירי מצוה שחייב בלא"ה לעשות ואינה בא אלא מן החולין אבל מצוה שאינו מחוייב בלא"ה לעשות שפיר יכול ליקח ממעות מעשר ולפ"ז לא פליגי מהרי"ל ומהר"מ מר"ב שבש"ך אבל במח"כ שגה ברואה דבמהרי"ל הל' ר"ה ובתשובה סי' נ"ו כ' להדיא הטעם משום דמעשר שייך לעניים ואיך יכול ליקח נרות בה"כ ממעות עני' אפי' לא יהי' חייב בהם בלא"ה מ"מ איך יכול לגזול עניים ולו אין לו בהמעות אלא טובת הנאה ולא יותר ואפי' למ"ד דבר שבחובה באה ממע"ש עיי' מנחות פ"ד היינו לגבוה דמע"ש ממון גבוה יכול להביא תורתו ג"כ לגבוה ממעות מע"ש אבל מעשר עניים לא עלה על דעת אדם מעולם שיעשה מצוה במעות עני' ולא היה צריך רמ"א להביא ראי' מביצה כ"א אלא יען דהך מעשר כספים אינינו חיוב ממש יש מפרישים ויש שאינם מפרישים וא"כ בודאי אי לא היה נוהג להפריש מעשר מי יתבענו ומי יכפנו ה"א דאינו גוזל עניים ע"כ מביא ממש ביצה כ"א האומר הריני נזיר אעפ"י שאינו מחוייב להזיר עצמו בנזיר מ"מ מכיון שאמר הריני נזיר מיד מתחייב בכל קרבני נזיר ושוב כשאומר ע"מ שאגלח ממעות מע"ש לאו כל כמיניה ה"נ מכיון שהנהיג ג' פעמים להפריש מעשר מריח שלו ולתתו לעניים שוב כל מה שיפריש מעשר הוה ממילא לעניים ולא כל כמיני' לקנות ממנו נר לבה"כ אפי' אינו מחוייב בהם ודברי באר הגולה תמוהים ומינה אם מיד בתחלת התנהגותו להפריש מעשר כספי' התנה שיכול לעשו' ממנו דבר מצוה מודה מהרי"ל למהר"מ שבש"ך ואין כאן מחלוקת... נמצא לנידון שלפנינו אם מיד בשעת נישואים היה דעתו לחייב עצמו לפרנס הזוג ששה שנים ממעות מעשר ש"ד ומ"מ נ"ל מהיות טוב יחלק המעשר ויתן חציו לעניים דעלמא וחציו לבנו דוגמא להא דתנינן משנה וי"ו ו' / פ"ח דפאה היה מציל וכו' ע"ש. אך אם בשעת חיובו בשעת נישואים לא היה דעתו ליתן ממעשר שלו הרי חייב עצמו בשטר לפרנס הזוג ששה שנים ואין אדם פורע חובותיו ממעשר ואפילו מי שאנס המלך גרנו חייב לעשר שלא יפרע חובו ממעשר.

דרך הישוב מעשר כספים

27. רמ"א יורה דעה הלכות צדקה סימן רנא סעיף ג

הגה: פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו

28. ערוך השולחן יורה דעה סימן רמח סעיפים א,ג

אמרו חז"ל בגיטין [ז' ב] דאפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה ושוב אין מראין לו סימני עניות ע"ש וכ"כ בטור וש"ע ויש בזה שאלה והרי הטור בעצמו כתב בס' רמ"א משמו של רבינו סעדיה גאון דאינו חייב ליתן צדקה עד שיהא לו פרנסתו שנאמר [ויקרא כה, לו] וחי אחיך עמך חייד קודמין לחיי אחיך וגם רבינו הרמ"א כתב שם ג"כ כן ונראה שמטעם זה השמיטו שם רבינו הב"י בש"ע כמ"ש שם בספרו בד"ה וז"ל יש לי על הר' סעדיה גמגומי דברים עכ"ל וברור הוא דקשה ליה מדין שלפנינו ולענ"ד אין כאן התחלת קושיא דשני עניינים הם דזה שנתבאר שם דפטור מן הצדקה עד שיהא לו כדי להתפרנס זהו בצדקה תמידיות מעשר או חומש מפרנסתו אבל בכאן מיירי בחובת הצדקה פעם אחת בשנה לקיים מ"ע של צדקה שעל זה אמרו בב"ב [ט' א] לעולם אל ימנע אדם עצמו מלתת פחות משליש שקל לשנה ויתבאר בס' רמ"ט ובזה אמרו בגיטין שם דאפילו עני המתפרנס מן הצדקה מחוייב ליתן צדקה כלומר לקיים מצות צדקה והיינו השלישית השקל. וראיה לזה מדברי הרמב"ם בפ"ז ממתנות עניים דין ה' שכתב וז"ל ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר עכ"ל כלומר אותו שלישית השקל:

29. ברכי יוסף יורה דעה סימן רמט ס"ק ה

כדי שיהיה מותר לנסות ולזכות לעושר, יעשה חשבון מכל אשר לו, ומכל עשרה יפריש אחד, לא פחות ולא יותר, ואם ישאר מותר שלא הגיע לעשרה, יניחנו בכיס לבדו ולא יערבנו עם השאר. ואחר שהפריש מהקרן יסתחר במעותיו, ובכל חצי שנה יעשה חשבונו ויראה מה שהרויח יותר על כל מה שפזר בדברים הצריכים לבית ויקח המעשר וכו'. הרב כנה"ג בשם מהר"ר מתתיה טריויש בתשובה כ"י. ובתשובות מרן (ר' יוסף קארו) כתב יד בקצת תשובות שבידי מצאתי תשובה זו באורך. ועתה באתי לדקדק בהא דכתב בתשובה הנז', יעשה חשבונו ויראה מה שהרויח יותר על כל מה שפיזר בדברים הצריכים לבית ויקח המעשר. דמוכח מזה דכל הנצרך להוצאת הבית אכילה ושתייה וכסות וכיוצא, אין צריך להוציא ממנו מעשר. ולפום ריהטא יש לפקפק בזה, דהרי הספרי והתנחומא (הנ"ל ריש אות ג) אסמכוהו אקרא עשר תעשר את כל תבואת זרעך, וגם הירושלמי ריש פאה קאמר כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך, כמראשית כל תבואתך... מכל האמור משמע דמדמים מעשר כספים לזרע הארץ, דהא הירושלמי וספרי ותנחומא אסמכוהו אקראי דמעשר מתבואה. וגם הרב המעילי והרב בעל התשובה הנז' עצמו ילפי סדר חלוקתן והנאתן למפריש חומש ומעשר כולהו מסדר מתבואה, ומאחר שכן נימא דכי הכי דמעשר תבואה צריך להפריש מכל אחר תוציא הארץ אפילו צריך לפרנסתו, ה"ה מעשר כספים נמי יוציא מכל אשר ירויח אף דצריך להוציא ממנו צרכי מזונות ומפרנסה, ואיך כתב הרב הנז' דיבא חשבון אחר שהוציא ופיזר בהוצאותיו הנשאר בידו מהרויח וממנו יקח מעשר, והלא משמע דבעי אפוקי מכל הרויח אף ממה שצריך לפרנסתו. וכן משמע מלשון הרב צידה לדרך הנז' (אות ג' ד"ה וכבר) שכתב חייב כל אדם לעשר מכל הבא לידו, ומשמע אף ממה שמוציא ממנו לפרנסתו. ועוד יש להעיר בדברי התשובה כ"י הנז', שבתחילה כתב וז"ל, לפי שיש אנשים שמפרישין מעשר מממנם ולא כראוי, כי מתחילה אין מפרישין מהקרן עד שירוויחו, ומה שירוויחו אין מפרישין מהרויח רק מה שירוויחו יתר על הוצאתם מאכילה ושתייה וכסות ושאר דברים הצריכים לפזור ומהמותר יפרישו, לזה אני אומר כי אינן יוצאים בזה ידי חובתם וכו'. עכ"ל. ומוכח מדברים אלו כי הוא ז"ל מתרעם על הנך אינשי שאינם מפרישין כראוי, ושתיים רעות עשו, אחת שאינם מפרישין מן הקרן, וזאת שנית שאינם מפרישין אלא על מה שירוויחו יתר על הוצאתם וכו', ומכלל שצריכים להפריש מכל הרויח ואף למה שצריכים להוצאתם, וא"כ איך גמר אומר שיפרישו על מה שהרויחו יתר להוצאתם וכו', דבזה מסכים הולך למנהגם, והוא סותר הקודם. לכן נראה דמ"ש בסוף שהרויח יותר על כל מה שפזר וכו' ויקח מעשר כמו שאמרנו עכ"ל, אין כונתו שלא יוציא מאשר פיזר, רק כונתו במה שאמר ויקח מעשר כמו שאמרנו, היינו שיפריש גם בעד הרויח שממנו הוציא ההוצאות, וזהו שכיון באומרו כמו שאמרנו. כן נראה כונתו, ואעפ"י שהוא דוחק.

30. שו"ת שואל ונשאל חלק ב - יורה דעה סימן קס

מרן ז"ל באבקת רוכל סי' ג' כתב להדיא דאינו משלם רק על הרויח שאחר מה שהוציא הוצאות ביתו ולא הזכיר שם טעם או מקור לזה ונלע"ד

טעמו ונימוקו עמו דמעשר כספים הוא מדין צדקה דקי"ל אחת מעשרה מדה בינונית כמתבאר מדבריו שם דמט"ז מותר לנסות את ה' הגם דיש לאו דלא תנסו דבעידנא דמעקר לאו מקיים עשה אלא דהמעשר הוא בחשבון תמידי והצדקה היא בלתי חשבון תמידי והצדקה קי"ל דהיא לפי ממונו וא"כ כמו דבצדקה אינו נערך רק מה שבידו כסף ושוה כסף ולא מה שכבר אכל הוא ובני ביתו ה"נ לגבי מעשר כספים. ועוד דאם לא נאמר בדין הוא להאמר להורות כן דאל"ך רבים נמנעים ממצוה זו מפני בלבול החשבונות של הוצאות ביתו והיה צריך לכל אדם סופר מיוחד לעסקיו ולהוצאותיו לצאת ידי מצוה זו ולכן הכריעה דעתו הרחבה שא"ץ לכל זה וכן משמעות הפוסקים הראשונים שלא הזכירו ע"ז וצ"ל דדעתם מן הסתם כפירושם שאין צריך לתת חשבון על הוצאות ביתו. ועוד דלא גרע זה מהפועל בשכירות דלכל הפחות לוקח בשכירותו הוצאותיו והוצאות בני ביתו ועכ"פ אנן בדין בתריה דמרן גרירין גם בתשובותיו וכמ"ש בעלי הכללים וא"ץ לנו לדעת טעמו ונימוקו... ועוד דמעשר כספים דרבנן הוא ובפולגתא סד"ר לקולא וכ"ש דראוי והגון להורות לרבים הלכה למעשה לזכות את הרבים שלא ימנעו ממצוה רבה יקרה זו וכדי שהעניים ימצאו הרבה משלמים המעשר ולכן לע"ד יש להורות לרבים כדעת מרן ז"ל בתשובה זו והמעייין יבחר.

31. שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק א סימן קמג

הנה בדבר אם יש לנכות המסים מסך הריוח שלו שלא יצטרך ליתן עליהם מעשר כספים במי שנהג סתם ולא התנה כלום או במי שרוצה להתחיל לנהוג במעשר כספים איך צריך להתנהג. הנכון לע"ד דלא כל המסים שוים בזה דכסף גולגלתא שהיא כרגא המוזכר בגמ' הוא כשאר חוב וצריך לעשר עליהם. וזה נראה בפירוש הרי שאנסו בית המלך גורנו אם בחובו חייב לעשר בגיטין דף מ"ד ובחולין דף קל"א שהחוב הוא למסים, דאם חוב הלואה או מקח לא היה נקט שאנסו בית המלך דמה שייך זה למלך והיה לו לומר סתמא הרי שאנסו גורנו אם בחובו חייב לעשר אלא איירי בחוב של מסים דמ"מ השמיענו שהוא ככל החובות וצריך לעשר. אבל הוא רק כמו כסף גולגלתא ויש למילף מזה גם להמסים שבמדינתנו שמשלמים כשקונים איזה דבר לתשמישי בית ובגדים ומס בית דירה שלו וכדומה שאלו מסים צריך לעשר עליהם שהם ככל חוב. אבל המסים של האינקאם טעקס שזה הוא מס מהריוח אין צריך לעשר עליהם משום דנחשב כלא הרויח זה כלל. וכן המס של בתים מבתיים שהם לפרנסה אין לעשר עליו דמס זה הוא כלא הרויח ודומה הוא לשכירות החנות ושכירות הפועלים שאין נחשבין מהריוח כלל. ועיין בברכי יוסף יו"ד סי' רמ"ט שהביא ממהר"ח אבן עטר דאינו מחוייב להפריש מעשר אלא אחר שיטול שעור המס וכוונתו למה שבארתי הוא למסים מהריוח וכן משמע מהראיה שהביא מפאה. ועיין בט"ז סק"א שכתב שאסור לפרוע במעשר המסים ואם כוונתו לפרוע ממש את המס מהמעשר הוא אף במסים של הריוח כהאינקאם טעקס. ואם כוונתו גם שאין לנכותם מהריוח כיון שכתב דהוי פורע חובו מן הצדקה, שגם צריך לעשר עליהם כמו על פריעת חובות אז הוא דוקא במסים ככרגא דגולגלתא וכדומה.

מקורות נוספים להרחבה

- תחומין כרך לב- הרב שלמה לוי- מסים כצדקה וכמעשר כספים- המחבר עוסק במאמר ביכולת להחשיב את תשלומי המיסים המיועדים לרווחה כחלק מחובות מצוות מעשר הכספים
- תחומין כרך כט- הרב שלמה אבינר- מותרותיך אינם קודמים לחיי חברך- במאמר דן המחבר בחובות נתינת הצדקה ע"י עשירים גדולים
- ספר אהבת חסד חלק ב פרקים יז- כ - בפרקים אלו מבאר החפץ חיים את גדרי מצוות נתינת הצדקה בכלל, ואת גדרי מעשר כספים ונתינת חומש מנכסיו לצדקה בפרט